

چکیده

پژوهش حاضر در روستای گراب از حوزه آبخیز شهید مدرس جلگه خوزستان در چند حلقه تحلیل گری در بهمن ماه سال ۱۳۸۰ صورت گرفته است. هدف اساسی مطالعه حاضر، کاربرد روش ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) در تعیین نیازهای آموزشی آبخیزداران و بررسی کارایی دانش و آموخته های آنها می باشد. در این پژوهش، روش تحقیق بر اساس فنون PRA بوده و کشاورزان به عنوان عنصر اساسی در جمع آوری اطلاعات، تجزیه و تحلیل و ارائه نتایج در نظر گرفته شده اند. عمده روشهای کاربردی در این تحقیق شامل: ترمیم نقشه اجتماعی و طبیعی روستا، تهیه ماتریس نیازهای آموزشی، تهیه نمودار علت و معلولی کاربرد آبخیزداری، تهیه ماتریس ارزیابی کارایی آموخته ها، مصاحبه نیمه ساختاری، تجزیه و تحلیل نگرش به صورت ماتریسی و تهیه فهرست فعالیتهای روزانه می باشد. نتایج اساسی حاصل بشرح زیر است:

۱) دلایل اساسی کاربرد روشهای آبخیزداری در منطقه، وجود مشکلاتی نظیر فرسایش شدید خاک، ضعیف شدن مراتع، بروز سیلابهای شدید، از بین رفتن درختچه ها، کاهش منابع آب زیرزمینی و هرزرفتن آنها می باشد.

۲) در حلقه تحلیلگری تجزیه و تحلیل نگرش آبخیزداری مشخص شد که افراد در خصوص روشهای احداث بندخاکی، بندچپری، بانکت زنی و نهال کاری دیدم نگرش مثبتی داشته اند.

۳) در حلقه تحلیلگری تعیین نیازهای آموزشی مشخص شد که از دیدگاه کشاورزان، روشهای احداث بند خاکی، مرتعداری، نحوه بذریاشی، نحوه زدن بندچپری و نحوه بانکت زنی در اولویت فعالیتها قرار داشت.

۴) در حلقه تحلیلگری بررسی کشاورزان در زمینه کارایی آموخته ها مشخص شد که دوره های آموزشی حفاظت خاک، مرتعداری، کنترل فرسایش خاک و نهال کاری در زمینه کاهش فرسایش، بهبود مراتع، تغذیه دام، کاهش رسوبات رودخانه و جلوگیری از تخریب زمین، تاثیر زیادی داشته است.

کاربرد PRA در تعیین نیازهای آموزشی آبخیزداران

مطالعه موردی روستای گراب در استان خوزستان

مهندس احمد رضا عمانی

نقش اساسی می باشند. در این ره یافت، نقش پژوهشگران بیرونی تسهیل گری فرآیند پژوهش است. این پژوهش نیز بادی گاهی جامع در زمینه روشهای آبخیزداری از طریق روش مشارکتی به ارزیابی نیازهای آموزشی کشاورزان پرداخته و آنان را به عنوان تحلیلگران نتایج پژوهش در نظر گرفته است.

جمع آوری سطحی اطلاعات از روستا

بسیاری از اطلاعات مورد نیاز پروژه های تحقیقاتی از طریق بازدیدهای سطحی از روستاها صورت می گیرد. ابزار جمع آوری اطلاعات در این مطالعات به صورت از قبل طراحی شده و با توجه به نظر متخصصان و پژوهشگران و بدون توجه به مشارکت روستاییان انتخاب می شوند که مملو از جهت گیریهای فریبنده می باشد. این جهت گیریها را میتوان به چهار دسته عمده به شرح ذیل تقسیم نمود (chambers, 1983):

۱) جهت گیریهای پروژه ای (project biases): در این پژوهشها به روستاها و یا مکانهایی که پروژه های مربوطه اجرا می شوند، توجه می شود. همچنین پروژه هادروستایی به اجرا درمی آید که از لحاظ دسترسی و موقعیت مکانی و اجتماعی در وضعیت مطلوبی قرار دارند ۲) جهت گیریهای زمانی (time biases): اغلب بازدیدها باید در

اغلب پژوهشها و مطالعات اجتماعی و روستایی در زمینه کسب اطلاعات از روشهایی نظیر پرسشنامه و یا بازدید سطحی استفاده می نمایند و پس از جمع آوری اطلاعات از طریق نرم افزارهای کامپیوتری به تحلیل آنها می پردازند. به دلیل عدم مشارکت روستاییان در طراحی پرسشنامه ها و تاثیر سلاقی شخصی، اینگونه پژوهشها از کارایی لازم برخوردار نیستند. در سالهای اخیر با مشارکت مردم پروژه های موفق در زمینه کشاورزی انجام گرفته و امروزه واژه مشارکت به عنوان یکی از بخشهای اساسی فرهنگ توسعه به شمار می آید. در این زمینه برداشتهای متنوعی از آن وجود دارد که از مشارکت انفعالی تا مشارکت خودجوش متغیر می باشد. بررسیهانشان می دهد در هنگامی که مردم در همه مراحل یک برنامه از طراحی تا اجرا و ارزشیابی مشارکت می نمایند، بهترین نتایج با کارائی بالا حاصل می شود. در سالهای اخیر به دلیل ضعفهای زیاد روشهای مرسوم جمع آوری اطلاعات، ره یافتها و روشهای مشارکتی گسترش زیادی داشته است. این ره یافتها با بهبود و اصلاح در روشهای جمع آوری داده ها شروع شده و به ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) معروف شده اند. در این فرآیند روستاییان به عنوان تحلیلگران مسائل در نظر گرفته می شوند و به ارائه نتایج می پردازند و در جمع آوری، تجزیه و تحلیل و ارائه نتایج دارای

عمده روشهای کاربردی در این تحقیق شامل: ترمیم نقشه اجتماعی و طبیعی روستا، تهیه ماتریس نیازهای آموزشی، تهیه نمودار علت و معلولی کاربرد آبخیزداری، تهیه ماتریس ارزیابی کارایی آموخته ها، مصاحبه نیمه ساختاری، تجزیه و تحلیل نگرش به صورت ماتریسی و تهیه فهرست فعالیت های روزانه می باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 دانشگاه علامه طباطبائی

۱) فرآیند روش شناسی و یادگیری نظام مند: این فرآیند به یادگیری مجموعه ای و فعالانه بامشارکت تمامی شرکت کنندگان تأکید دارد. این رهیافتها به عنوان یک نظام یادگیری مشارکت گرا قلمداد می شوند.

۲) چندین دیدگاه: در این روشها، هدف اساسی بررسی تنوع پاسخها و مشارکت مخاطبین در ارائه مسائل، تحلیل یافته ها و ارائه موارد اساسی می باشد. هنگامی که چندین دیدگاه در کنار هم به بیان مسائل می پردازند به نحو مطلوبی مسائل و مشکلات موجود را جمع بندی می نمایند.

۳) فرآیندهای یادگیری گروهی: روشهای مشارکتی شامل شناختی می شوند که تمامی جنبه ها را در بر می گیرند و کلیه مسائل و مشکلات موجود را با کمک مخاطبین (تحلیلگران) مورد ارزیابی و تحلیل قرار می دهند. این امر تنها با فعل و انفعالات گروهی میسر می باشد.

۴) تسهیل گری کارشناسان و بهره برداران: روشی که در فعالیتهای مشارکتی به کار می رود، تلاش در انجام تغییراتی جهت پیشرفت دلخواه می باشد. نقش کارشناسان در این فرآیند تسهیلگری و کمک فکری به کشاورزان است، به طوری که شخصاً مسائل خود را حل نمایند. این نقش ممکن است توسط خود بهره برداران ایفا شود.

فصولی صورت گیرد که شرایط برای انجام فعالیت بازدید کنندگان مهیا باشد، یعنی مردم در مزارع به صورت عادی مشغول به فعالیت بوده و در دسترس باشند و از لحاظ عبور و مرور، هیچ گونه مشکلی وجود نداشته باشد. در این بازدیدها به شرایط و فصولی که کشاورزان فرصت بیشتری برای مصاحبه و پرسشنامه ها دارند توجه نمی شود.

۳) جهت گیریهای مردمی (people biases): در این بازدیدها اکثراً به رهبران و نخبگان روستایی توجه می شود و عمده مسائل از آنها پرسیده می شود و افراد فقیر و بی بضاعت مورد فراموشی قرار می گیرند.

۴) جهت گیریهای آمیختگی (spatial biases): در این بازدیدها، اغلب افرادی مورد ارزیابی قرار می گیرند که در نزدیک جاده ها زندگی می کنند و از خدمات رفاهی مطلوبی برخوردار هستند و روستاهای دورافتاده و مردم فقیر کمتر مورد توجه قرار می گیرند.

با وجود نقایص و مسائل روشهای مرسوم جمع آوری اطلاعات، بازدید کنندگان تصور می کنند که اطلاعات به دست آمده از نمونه های انتخابی آنها، بیانگر تصویر جامعی از روستا می باشد. در حالی که با انبوهی از تصورات نامناسب، روستاها را ترک کرده و به توصیف

نتایج خود می پردازند. با توجه به نقایص ارائه شده، پیشگامان توسعه در طول سالهای اخیر درصدد ارائه رهیافتهای نوینی برآمدند و لذا روشهای مشارکتی گسترش زیادی یافت. این رهیافتها با بهبود و اصلاح روشهای جمع آوری اطلاعات شروع شده و سپس به ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) معروف شده اند. این فرآیند روبه رشد با ابداع روشهایی که بهبود یافته، به مشارکت، تحقیق عملی و آموزشی در سطح مطلوب تأکید فراوان دارد.

اصول روشهای مشارکتی

طی دو دهه اخیر با توجه به مشکلات و ضعف پیمایشهای رسمی در ارزیابی صحیح مسائل روستایی و

جهت گیریهای گمراه کننده در بازدیدهای مرسوم از روستا، رهیافت و راهبردهای مشارکتی از رشد زیادی برخوردار بوده اند. این روشها که به مشارکت مردم در طراحی، برنامه ریزی و اجرای فعالیتهای آموزشی، خدماتی و حمایتی اهمیت فراوانی می دهند، نقش بسزایی در برانگیختن انگیزه کشاورزان به منظور مشارکت فعالانه در برنامه ها دارند. برای بیان روشهای مشارکتی واژه های مختلفی نظیر RD⁹, PFR⁸, PTD⁷, PRM⁶, PAP⁵, PALM⁴, FPR³, DELTA², RAT¹⁰, ROA¹², RCA¹¹, RMA¹⁵, SSM¹⁴, RRA¹³, PD¹⁷, RAP¹⁶ به کار گرفته می شود. که تمام آنها دارای اصول مهم زیر می باشند:

۵) دستیابی به عمل پایدار: فرایند یادگیری در روشهای مشارکتی به گونه ای است که درباره مسائل، مشکلات و تغییرات موجود بحث می شود و چون این فعالیتها با توافق همراه است و تغییرات مورد نیاز با شرایط و نیازهای کشاورزان انطباق دارد از پایداری بیشتری برخوردار است. (PRETTY, ۱۹۹۴).

۶) دگرگونی در یادگیری: در روشهای مشارکتی، یادگیری با مردم و از مردم به طور مستقیم و در محل به شکل چهره به چهره، بهره گیری از دانش اجتماعی، فنی و فیزیکی مردم صورت می گیرد. حرفه ایها باید بدانند که به شناخت دانش، مهارتها و عمل مردم نیاز دارند.

۷) انعطاف در یادگیری: در روشهای مشارکتی، فرآیند یادگیری تابع

یک برنامه از پیش تعیین شده و برنامه ریزی شده نمی باشد، بلکه مستلزم بهره گیری از نظرات، روشها، بدیهه گوییها، دانش بومی و مسائل اجتماعی و فرهنگی بهره برداران است. با توجه به موارد مطرح شده، در نظر گرفتن نظرات، پیشنهادات، تجربیات و دانش بهره برداران به صورت گروهی، در تعیین نیازهای آموزشی و بررسی تاثیر فعالیتهای آموزشی و ترویجی بروضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جوامع روستایی ضروری می باشد. روشهای مشارکتی با اصل قراردادن مذاکرات گروهی و بررسی نظرات مخاطبان و مشارکت آنها در طراحی و اجرای برنامه ها، برای این گونه موارد ارزش خاصی قائل شده و آنان رادر تعیین سرنوشت اجتماعی خویش سهیم می داند.

ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA)

ارزیابی مشارکتی شامل ارزیابی جمعی مشارکت کنندگان و بهره برداران در یک برنامه و پروژه می باشد. ارزیابی مشارکتی، فرآیندی مردم محور است زیرا به واسطه آن بهره برداران از پروژه به تحلیلگران و کنش گران کلیدی فرآیند ارزشیابی تبدیل می شوند و تنها در حد

در روشهای مشارکتی، یادگیری با مردم و از مردم به طور مستقیم و در محل به شکل چهره به چهره، بهره گیری از دانش اجتماعی، فنی و فیزیکی مردم صورت می گیرد. حرفه ایها باید بدانند که به شناخت دانش، مهارتها و عمل مردم نیاز دارند.

موضوعهای مورد ارزیابی باقی نمی ماند. ارزیابی مشارکتی بنا به دلایل زیر دارای صفات انعکاسی کنش گرا و در پی ظرفیت سازی است (CAMPOS PRALINE, 1996).

- 1) ارزیابی مشارکتی تنها به گذشته نمی نگرد بلکه پروژه ها را به آینده نیز رهنمون می سازد.
- 2) تولید دانش مناسب که عمل راتحت تاثیر قرار می دهد و به کنش اصلاحی منجر می شود.
- 3) تجهیز بهره برداران به توان و ابزاری که از طریق آن بتوانند محیط خویش را مطابق با نیازها تغییر دهند.
- 4) ایجاد فرصتی برای شرکای پروژه و بهره برداران که توان انعکاس

پیشرفتها و کمبودها را داشته باشند.

ارزیابی مشارکتی روستایی، مجموعه ای روش شناختی با ماهیتی کیفی و کاربردی است که با هدف تواناسازی سکنه محلی در سامان بخشی به تجزیه و تحلیلهای خود، برنامه ریزی و بروز کنشهای معطوف به توسعه، پدیدار شده است.

تجارب جهانی موجود در روش شناسی ارزیابی مشارکتی روستایی گویای اصول ویژه ای بشرح زیر است:

1) جریان معکوس یادگیری: یادگیری درخصوص دانش فنی، اجتماعی و بومی به صورت مستقیم در جریان مراجعت محلی و چهره به چهره با روستاییان صورت می پذیرد و روستاییان به عنوان منبع اساسی اطلاعات و تجربیات مورد نیاز می باشند.

2) یادگیری سریع و در حال پیشرفت پژوهشگر: محققان با کشف آگاهانه و کاربرد قابل انعطاف تکنیک ها و واریاسی واقعیتهای موجود از طریق مشاوره با روستاییان، به یادگیری و فراگیری سریع مسائل، مشکلات و اطلاعات می پردازند.

3) تسهیل: فعالیتی که محقق به منظور راهنمایی و جهت دهی به بهره برداران که مقام بررسی، تجزیه و تحلیل و واکاوی مسائل را برعهده دارند، انجام می دهد.

4) تعادل بهینه: این اصل هزینه یادگیری از اجتماع را با صداقت اطلاعات مرتبط می سازد. این ارتباط تنها از طریق ایجاد و تعادل بین کمیت، ارتباط اجزا، دقت و تازگی حاصل می شود.

5) تنوع در جمع آوری اطلاعات: با جستجوی تنوعات به جای میانگین ها به حداکثر رساندن تنوعات و غنای اطلاعات تحقق می یابد.

6) نگرش سه بعدی: با کاربرد تکنیکها به طور موازی به انواع اطلاعات، بررسی کنندگان و قواعد مطالعاتی پرداخته می شود. بهره برداران به عنوان تحلیلگرانی در نظر گرفته می شوند که در کنار اطلاعات علمی پژوهشگران به ارائه اطلاعات و

تجربیات خویش می پردازند.

7) اشتراک اطلاعات و آرمانها: از طریق برگزاری مناسبتهای آموزشی و تجارب مشترک تحقیقی بین ساکنان محلی، تحلیلگران و تسهیلگران اشتراک اطلاعاتی و علمی ایجاد می شود (1992 chambers,

با توجه به اصول ارائه شده در روشهای ارزشیابی مشارکتی روستایی (PRA) مهمترین مزایای این روشها عبارت اند از:

1. عدم دخالت پیش فرضهای محقق در کلیه مراحل تحقیق.
2. استفاده از روشهای مصاحبه گروهی برای تبادل، کنترل و واریاسی دایمی اطلاعات با استفاده از حافظه جمعی پاسخگویان

آزادی روستاییان در انتخاب قالب ارائه اطلاعات

تقویت روحیه مشارکت

فاصله زمانی اندک بین فرآیند جمع آوری اطلاعات و استخراج و تحلیل داده ها

استفاده از روستاییان به عنوان تحلیلگر برای توصیف و طبقه بندی نیازها، نگرشها و ارزیابی مسائل و پدیده های مورد بررسی

رابطه صمیمانه بین محقق و گروه مورد بررسی و کاهش هزینه های مطالعاتی

تواناسازی روستاییان در کشف، تجزیه، تحلیل، بیان و یادگیری مسائل

تحقیق و پژوهش مشارکتی با نوعی توافق و تعهد جمعی نسبت به موضوعهای مورد بررسی همراه است.

اهداف تحقیق

الف) هدف کلی تحقیق: عینیت بخشیدن به حضور و مشارکت مردمی در فرآیند ارزشیابی و تعیین

نیازهای آموزشی آبخیزداران، به عنوان هدف کلی تحقیق در نظر گرفته شده است.

ب) اهداف اختصاصی تحقیق:

۱) ترسیم وضعیت عمومی روستا از لحاظ وضعیت اجتماعی، امکانات رفاهی و فعالیتهای آبخیزداری

۲) استفاده از روشهای PRA به منظور تعیین نیازهای آموزشی آبخیزداری

۳) تجزیه و تحلیل روستاییان در ارتباط با میزان کارایی آموخته هادر رفع نیازهای آنها

۴) آزمون کارایی روشهای مشارکتی در تعیین نیازهای آموزشی

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، روش ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) می باشد. روش ارزیابی مشارکتی، روش شناختی با ماهیت کیفی و کاربردی است که با هدف تواناسازی ساکنان محلی در بهبود وسامان بخشی به تجزیه و تحلیل های خود، برنامه ریزی و بروزتنشهای معطوف به توسعه، پدیدار شده است. اصول و مزایای این روش در قسمت قبلی به طور کامل بیان گردید.

درویش شناسی PRA، فونوی ساده و همه فهم برای گردآوری اطلاعات وجود دارد. سادگی اجرای این روش به طریقی است که در پایان مراحل ثبت اطلاعات به فوریت می توان به توصیف و تجزیه و تحلیل آن مبادرت ورزید. روستاییان در بیان و ثبت اطلاعات و تجزیه و تحلیل یافته های مورد نظر نقش اساسی دارند. در جریان پژوهش، محققان به عنوان تسهیلگر در مقام راهنما عمل می نمایند. اطلاعات به روشهای ساده با خودکار، مداد، سنگ، چوب و... بر روی کاغذ، تخته، زمین و... ثبت می شود. مهمترین فنون و روشهای به کاررفته در این

پژوهش شامل موارد زیر می باشند:

- ۱) نقشه اجتماعی روستا، ۲) نقشه منابع طبیعی روستا، ۳) ماتریس بررسی نیازها، ۴) مصاحبه های نیمه ساختاری، ۵) ماتریس بررسی و ارزیابی کارایی اطلاعات و فراگرفته ها، ۶) فهرست فعالیتهای روزانه، ۷) نمودار علت و معلولی فواید روشهای آبخیزداری و علت کاربرد آن و ۸) تجزیه و تحلیل نگرش پیرامون آبخیزداری

وضعیت عمومی روستا و حوضه آبخیز شهید مدرس

پژوهش حاضر در روستای گراب (GARAB) در شهرستان شوشتر انجام گرفته است. این روستا در حوضه آبخیز شهید مدرس واقع شده است. این حوضه بین طول جغرافیایی ۴۹°۱۸'۱۳" تا ۴۸°۴۵'۵۸" تا ۳۲°۳۷'۴۲" تا ۳۲°۶'۶" می باشد. وسعت این حوضه ۶۶۶۸۵ هکتار می باشد. تراکم جمعیت در آن ۱۳/۱۲ نفر در هر کیلومتر است. جمعیت بخش روستایی ۱۴۳۴ خانوار و حدود ۹۲۰۰ نفر و عشایر ۲۰۹ خانوار و ۱۴۳۰ نفر می باشد. ۱۶۰۲۲ هکتار زمین زراعی در این حوضه هر ساله به زیر کشت محصولات دیم (گندم و جو) و آبی (غلات و صیفی جات) می رود. رایجترین الگوی بهره برداری در این منطقه به صورت بهره برداری خانواری دهقانی و سهم بری می باشد. منبع آب کشاورزی در منطقه، آب رودخانه بوده و از این طریق، آب شرب نیز تامین می شود. (اداره مطالعات و طراحی، ۱۳۷۵)

روستای گراب در قسمت شمالی حوضه و در همسایگی روستای پیروکاری و جی جیل قرار گرفته است. روستاییان در یک حلقه تحلیلگری، وضعیت اجتماعی و فرهنگی روستا را بیان و در صورت لزوم ترمیم نمودند. این روستا فاقد شرکت تعاونی، خانه ترویج، کتابخانه روستایی، مرکز خدمات کشاورزی، حمام عمومی، صندوق پستی، دبستان دخترانه، فروشگاه، شعبه نفت، نانوايي، مرکز بهداشت و درمانگاه، مدرسه راهنمایی و دبیرستان می باشد. توسط حلقه تحلیل گری دیگری، نقشه منابع طبیعی روستا ترسیم گردید. وسعت قابل توجهی از این نقشه، مراتع هستند و در قسمت غربی روستا، تپه های خاکی و سنگی مشاهده می شود. منبع آب شرب آنها از طریق چشمه هایی می باشد که از میان سنگها روان شده اند. مراتع این روستا به صورت فصلی بوده و دارای اقلیم گرمسیری است. فاصله روستا تا مرکز شهرستان در حدود ۹ کیلومتر است و تاجاده اصلی ۸۰۰ متر فاصله دارد. براساس نظرات ترسیم شده (هر علامت بیانگر نفر) تعداد جمعیت در حدود ۱۵۰ نفر و ۲۸ خانوار برآورد گردید. در این نقشه ویژگیهای فیزیکی و اجتماعی روستاییان تاحدی ترسیم شد که در برگیرنده نکات زیر است:

۱) در نظر گرفته شدن عمده مشکلات در نقشه نظیر: عدم امکانات رفاهی برای دفع فضولات و زباله، فقدان جاده های مناسب، فقدان آب آشامیدنی، نداشتن مسجد در روستا، نداشتن مدرسه مناسب و

بهداشتی، قرار گرفتن آغل‌های گوسفندان در منازل، روان شدن فاضلاب در کوچه ها و جوی‌ها.

(۲) در نظر گرفتن میزان جمعیت هر خانوار و ثبت آن بر روی خانه مربوطه و بیان کردن جزئی‌ترین مکان‌های موجود در روستا.

(۳) در نظر گرفتن کلیه مراتع و منابع طبیعی، فرسایش و تخریب‌های صورت گرفته در نقشه طبیعی روستا.

بررسی و تجزیه و تحلیل فواید روش‌های آبخیزداری و علت کاربرد آن

در یک حلقه تحلیلی، نمودار علت و معلولی کاربرد روش‌های آبخیزداری مورد استفاده قرار گرفت. به این ترتیب که کاربرد روش‌های آبخیزداری در قسمت مرکز قرار گرفت و از روستاییان خواسته شد که علت روش‌های آبخیزداری و حفاظت آب و خاک را بیان نمایند. در این

بخش از نظرات کلیه افراد استفاده شد و نظرات جمع بندی شده ثبت گردید. بر اساس اظهارات آنها، مهمترین علت شسته شدن خاک و پس از آن، کم شدن مراتع، سیلاب‌های شدید، نابودی درختچه‌های جنگلی، کاهش منابع آب زیرزمینی و هرزرفتن آب‌هایان گردید. نمودار علت و معلولی مذکور در شکل شماره ۱ نشان داده شده است.

در حلقه تحلیلی فواید روش‌های آبخیزداری، مهمترین فواید شامل جلوگیری از فرسایش خاک و بهبود مراتع بیان شد.

تجزیه و تحلیل نگرش کشاورزان در خصوص روش‌های آبخیزداری قابل اجرا در منطقه

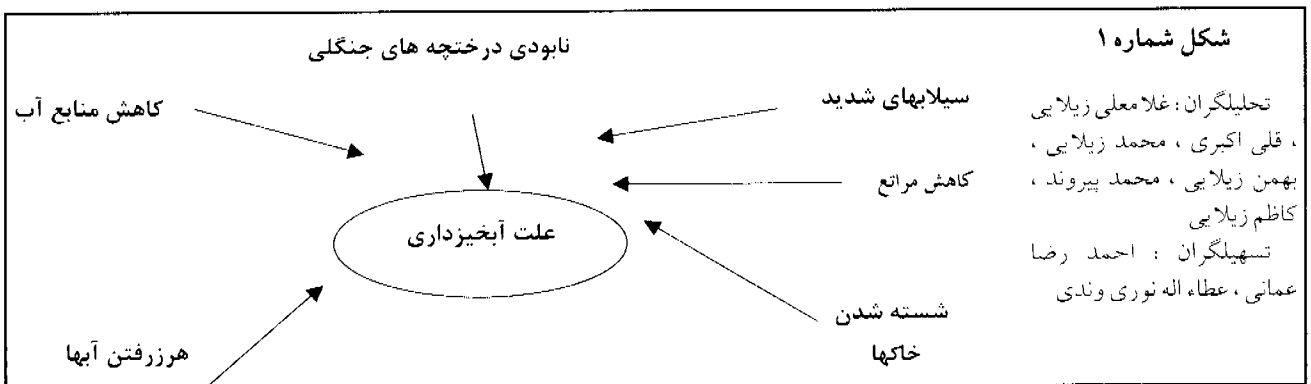
به منظور تجزیه و تحلیل نگرش افراد در خصوص روش‌های آبخیزداری قابل اجرا در روستا، نظیر احداث بندخاکی، بندچپری، بانکت زنی (مرزبندی)، پیتینگ (چاله کنی)، بذرپاشی، کپه کاری و نهال کاری، از طریق بررسی میزان توافق آنها در خصوص این روش‌ها استفاده شد. به این صورت که در یک

سطر موارد مذکور بیان شد و در بخش عمومی، گزینه موافقم و مخالفم ذکر گردید و با شماره های ۱ تا ۱۰ میزان توافق یا مخالفت خویش را با زدن ضربدر در خانه مربوطه بیان نمودند. با توجه به جدول شماره (۱)، احداث بندخاکی، بندچپری، بذرپاشی مراتع و اراضی شیبدار و نهال کاری، به ترتیب بالاترین میزان نگرش را به خود اختصاص داده است. پس از این موضوع، علت نگرش بالاتر نسبت به این روش‌ها مورد ارزیابی و جمع بندی قرار گرفت که همگی با اتفاق نظر، کاهش فرسایش خاک، کاهش ایجاد سیلاب، کاهش سرعت جریان آب، بهبود وضعیت مراتع، حفظ منابع زیست محیطی، کاهش آلودگی آب رودخانه و افزایش ذخیره سازی آب را ملاک‌های اساسی خویش بیان نمودند.

تعیین نیازهای آموزشی در خصوص آبخیزداری

به منظور دستیابی به نیازهای آموزشی کشاورزان در زمینه آبخیزداری از آنها خواسته شد که در یک حلقه تحلیلی به بررسی و بیان موضوعهای مورد نیاز آموزش بپردازند. پس از بیان آنها، یکی از تسهیلگران هر مورد را بر روی کارتی یادداشت نمود. سپس کارت‌ها به صورت دو تا یکی در کنار هم قرار گرفته و مقایسه شدند و اولویت‌هایان شد و توسط تسهیلگران دیگر، ملاک‌های مورد نظر بر روی کارتهای دیگر یادداشت شد پس از اتمام مقایسه زوجی و مشخص شدن ملاک‌ها با چیدن کارت‌ها بر روی زمین، جدول ۲ بعدی (ماتریس) تشکیل شد. به این ترتیب که اسامی دوره‌های مورد درخواست در خانه‌های افقی و ملاک‌ها در خانه‌های عمودی قرار داده شد. به این ترتیب که اسامی دوره‌های مورد درخواست در خانه‌های افقی و ملاک‌ها در خانه‌های عمودی قرار داده شد. در مقام دستیابی به تجزیه و تحلیل روستاییان در خصوص شدت و ضعف این ملاک‌ها ریشه نیاز آنها از آنان خواسته شد که

در بخش تجزیه و تحلیل علت کاربرد آبخیزداری و فواید آن مشخص شد که وجود مشکلات موجود در منطقه نظیر شسته شدن خاک، کاهش مراتع، سیلاب‌های شدید، تخریب درختچه‌های جنگلی، کاهش منابع آب زیرزمینی و هرزرفتن آبها، از عوامل اساسی علت کاربرد آبخیزداری می‌باشند که به صورت تعاملی موثر بوده‌اند و مهمترین فواید آنها در حلقه تحلیلی، جلوگیری از فرسایش خاک و بهبود مراتع روستاییان می‌باشند.

۱) عمده ترین ملاکهای دوره های آموزشی که از اولویتهای بالاتری برخوردار بودند به ترتیب: افزایش آگاهی در خصوص روشهای آبخیزداری، منافع اقتصادی و حفظ محیط زیست بوده است.

۲) تحلیلگران، ویژگی یک کلاس ایده آل را شامل آموزش همراه با عمل، آموزش همراه با بازدید علمی و هم زبان بودن آموزشگر با فراگیران می دانند.

۳) به طور عمده مکان برگزاری کلاسها را در مسجد و مدرسه بیان نموده و تعداد دوره را ۳ تا ۴ بار و هربار بمدت یک ساعت مطلوب دانسته اند.

۴) دوره های آموزشی و ترویجی برگزار شده در منطقه را فقط دوره های حفاظت خاک، فرسایش و مرتعداری به صورت یک جلسه بیان نموده و تعداد دوره های مطلوب مورد نظر را حداقل ۳ دوره بیان داشته اند.

دوره های پیشنهادی را از حیث داشتن معیارهای مورد نظر ارزیابی نمایند. معیارهای ارزیابی نیازها، انتخاب رتبه های صفر تا ده برای توصیف کارایی هر دوره پیشنهادی از حیث هر یک از ملاکها بود. به این ترتیب که روستاییان با قرار دادن تعدادی تکه سنگ کوچک در خانه های جدول، رتبه هر دوره را مشخص نمودند و در انتهای جدول وضعیت موجود و وضعیت مطلوب دوره های آموزشی از نظر تعداد مورد ارزیابی قرار گرفت و همچنین ویژگی یک کلاس آموزشی مناسب، مکان برگزاری آن، مدت برگزاری آن، ساعت و مدت دوره نیز مورد ارزیابی قرار گرفت، به طوری که نتایج آن در جدول شماره ۲ ذکر شده است. با توجه به نتایج حاصله، دوره های آموزشی برای احداث بند خاکی، مرتعداری، نحوه بذر پاشی، نحوه زدن بند چپری، نحوه بانکت زنی در اولویتهای بالاتری قرار گرفتند. در تجزیه و تحلیل افراد در خصوص نیازهای آموزشی آبخیزداری، نکات زیر قابل توجه می باشد:

جدول شماره ۱: نگرش کشاورزان در خصوص روشهای آبخیزداری قابل اجرا در منطقه

عملیاتها	بند خاکی	بند چپری	بانکت زنی (مرزبند)	پیتینگ (چاله کنی)	بذر پاشی مراتع	کپه کاری	نهال کاری دیم	جمع
موافق	۱۰	۱۰	۱۰	۹	۹	۸	۱۰	۶۶
مخالف	۳	۴	۴	۳	۱	۳	۴	۲۲

تحلیلگران: یونس اکبری، گرگعلی زبایی، غلام اسدی، محمدزیلانی، خاتم اکبری مقیاس: ۱- کمترین ۱۰- بیشترین
تسهیلگران: حسن عبیدی پور، ابراهیم مردانی

جدول شماره ۳: نیازها و معیارهای آموزشی مورد نیاز در زمینه آبخیزداری

نیازهای آموزشی	نیازهای آموزشی		نیازهای آموزشی		نیازهای آموزشی		نیازهای آموزشی		نیازهای آموزشی		نیازهای آموزشی	
	نحوه صحیح پستی (چاله کی)	روشهای کاهش فرسایش	نحوه صحیح مرزبندی	حفاظت از سدها و بندها	نحوه بند چپری	نحوه بند خاکی	نحوه زدن بند	نحوه بندریاضی	نحوه بندریاضی	مردماری	حفاظت خاک	ملاکها
بهبود مراتع	۸	۸	۹	۶	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۷	بهبود مراتع
کاهش فرسایش خاک	۹	۱۰	۱۰	۵	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	کاهش فرسایش خاک
منافع اقتصادی	۹	۱۰	۱۰	۹	۱۰	۱۰	۱۰	۹	۱۰	۹	۹	منافع اقتصادی
افزایش آگاهی	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	افزایش آگاهی
حفظ محیط زیست	۸	۱۰	۹	۸	۹	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۹	۹	حفظ محیط زیست
بهبود وضعیت دامپروری	۴	۳	۵	۵	۸	۸	۸	۱۰	۱۰	۱۰	۰	بهبود وضعیت دامپروری
ایجاد خود اشتغالی	۳	۲	۴	۵	۵	۱۰	۱۰	۷	۸	۰	۰	ایجاد خود اشتغالی
بهبود وضعیت مزارع	۸	۸	۵	۸	۸	۱۰	۱۰	۰	۰	۱۰	۱۰	بهبود وضعیت مزارع
زیبایی محیط زیست	۵	۵	۹	۶	۸	۸	۸	۱۰	۱۰	۹	۹	زیبایی محیط زیست
بهبود رودخانه	۸	۹	۸	۲	۲	۱۰	۱۰	۵	۸	۱۰	۱۰	بهبود رودخانه
وضعیت موجود	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	وضعیت موجود
وضعیت مطلوب	۳	۳	۳	۲	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	وضعیت مطلوب
ویژگی کلاس ایده آل	همراه با آموزش عملی	همراه با آموزش عملی	همراه با آموزش عملی	همراه با آموزش عملی	همراه با آموزش عملی	همراه با آموزش علمی	همراه با آموزش علمی	همراه با آموزش علمی	استفاده از اصطلاحات محلی	همزمانی معلم	همزمانی معلم	ویژگی کلاس ایده آل
مکان برگزاری کلاس	مدرسه	مدرسه	مسجد	مسجد یا مدرسه	مسجد یا مدرسه روستا	مسجد یا مدرسه روستا	مسجد یا مدرسه روستا	مدرسه یا مسجد روستا	مسجد روستا	مسجد روستا	مسجد روستا	مکان برگزاری کلاس
مدت برگزاری (ساعت)	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	مدت برگزاری (ساعت)
مدت دوره (چند روزه)	۳	۳	۳	۳	۳	۴	۴	۳	۴	۳	۳	مدت دوره (چند روزه)

تجلیلگران: محمدرضا زیلایی، امیر اکبری، رضا اکبری، حسن پیروند، کاظم زیلایی
تسهیلگران: احمد رضا عمانی، محمد گنجی

تجزیه و تحلیل کشاورزان در خصوص کارایی اطلاعات و آموخته های آنها

رسوبات رودخانه و ملاکهای اقتصادی نیز از اولویتها و ملاکهای اساسی در نظر گرفته شده اند.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر که براساس روش مشارکتی PRA صورت گرفته است، در برگیرنده مشارکت فعالانه افراد در تجزیه و تحلیل، بررسی و تعیین نیازهای آموزشی در خصوص روشهای آبخیزداری و سنجش کارایی آموخته های آنها می باشد. کشاورزان روستای گراب حوزه شهید مدرس جلگه خوزستان در قالب گروههای تحلیلی متعددی به بحث و بررسی در این زمینه مبادرت ورزیدند که عمده نتایج بشرح زیر است:

(۱) با توجه به حلقه تحلیلی اجتماعی و طبیعی روستا، این روستا از لحاظ امکانات رفاهی و آموزشی در سطح پایینی قرار دارد و همین امر باعث ایجاد مشکلات فراوانی برای روستاییان شده است. با توجه به موقعیت طبیعی روستا و کاهش شدید منابع آبی نسبت به سالهای گذشته به دلیل دیم بودن فعالیتهای زراعی، درآمد حاصل از محصولات زراعی آنها نیز کاهش یافته و مشکلات عدیده دیگری نیز برای آنها ایجاد شده است.

تجزیه و تحلیل کشاورزان در خصوص کارایی آموخته های آنها از طریق یک ماتریس صورت پذیرفت. به این صورت که ابتدا از کشاورزان خواسته شد که مطالبی را که در زمینه آبخیزداری آموخته اند، ارائه نمایند. سپس هریک از این سرفصلها را از نقطه نظر کارایی و نتایج با همدیگر مقایسه و معیارهای مقایسه را ذکر نمایند. به این ترتیب از مجموع عناوین ذکر شده، یک جدول دویبعدی به دست آمد که عناوین دوره هادر بخش افقی و کارایی دوره هادر بخش عمودی قرار گرفت. پس از شناسایی معیارها، روستاییان بر مبنای صفر تا ده در مورد کارایی هریک از دوره ها از نقطه نظر معیارهای عنوان شده قضاوت کردند. عمده ترین معیارهای کارایی دوره های آموزشی آبخیزداری شامل کاهش فرسایش، بهبود مراتع، تغذیه دام، افزایش عملکرد محصول، کاهش رسوبات رودخانه، جلوگیری سیلاب و تخریب زمین بوده است. (جدول شماره ۳)

براین اساس، حفاظت خاک در کاهش رسوبات رودخانه، جلوگیری از تخریب زمین و کاهش فرسایش تاثیر زیادی داشته و مرتعداری در بهبود مراتع و همچنین کنترل فرسایش در کاهش فرسایش و رسوبات رودخانه و نهال کاری در جلوگیری از تخریب زمین و سیلاب تاثیر زیادی داشته است. یافته های حاصل از کارایی آموخته هادر اصل تایید کننده جدول نیازهای آموزشی است زیرا ملاکهای کاهش فرسایش خاک و

جدول شماره ۳: تجزیه و تحلیل کارایی میزان اطلاعات و آموخته های آبخیزداران

نهاد کاری	کنترل فرسایش	مرتعداری	حفاظت خاک	آموخته ها ملاکها
۶	۹	۶	۹	کاهش فرسایش
۹	۵	۸	۵	بهبود مراتع
۳	۱	۹	۱	تغذیه دام
۵	۶	۵	۶	افزایش عملکرد محصول
۵	۸	۷	۸	کاهش رسوبات رودخانه
۷	۵	۶	۵	جلوگیری سیلاب
۸	۹	۸	۸	جلوگیری از تخریب زمین
۳	۳	۳	۳	تعداد دوره مورد نیاز

تحلیلگران: بهمن زیلایی، رحمان اسدی، غیبعلی رحمانی، یوسف احمدی، امیر اکبری
تسهیلگران: عطاء اله نوری وندی، ابراهیم مردانی

جدول شماره ۴: فعالیتهای روزانه مردان روستا

اذان صبح، نماز می خوانیم	ساعت ۱۳، غذا می خوریم
بعد از نماز صبحانه می خوریم	ساعت ۱۴ گوسفندان را به خانه برده واز آنها شیر می دوشیم
از دامها شیر می دوشیم	ساعت ۱۴/۵ تا ۱۶/۵؛ استراحت و خوابیدن
ساعت ۸ صبح گوسفندان را به چرا می بریم	ساعت ۱۶/۵ به دام ها سر می زنیم
ساعت ۸/۵ صبحانه می خوریم	واز گاوها شیر می دوشیم
در چراگاه از ۸/۵ تا ۹/۵ به رادیو گوش می دهیم	ساعت ۱۷/۵ تا ۱۹/۵ هم صحبتی با دوستان
از ساعت ۹/۵ تا ۱۲ گوسفندان را به نقاط مختلف می بریم	ساعت ۱۹/۵ تا ۲۰/۵ نماز در مسجد
ساعت ۱۲/۵ نماز می خوانیم	ساعت ۲۲/۵ تا ۲۴/۵ شام، مهمانی، گوش کردن اخبار
	ساعت ۲۳ خواب

تحلیلگران: بهرام اسدی، فلی زیلایی، خانم اکبری، یونس اکبری
تسهیلگران: ابراهیم مردانی، حسن عیدی بور

روشهای ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA)، روش شناختی بوده که انسان را اصل و اساس توسعه می داند و در اجرای کلیه فعالیتهای پژوهشی و تحقیقاتی، ملاک اساسی را بر توجه بر خصوصیات، ویژگیها و وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم قرار می دهد.

۲) دربخش تجزیه و تحلیل علت کاربرد آبخیزداری و فواید آن مشخص شد که وجود مشکلات موجود در منطقه نظیر شسته شدن خاک، کاهش مراتع، سیلابهای شدید، تخریب درختچه های جنگلی، کاهش منابع آب زیرزمینی و هرزرفتن آنها، از عوامل اساسی علت کاربرد آبخیزداری می باشد که به صورت تعاملی موثر بوده اند و مهمترین فواید آنها در حلقه تحلیلگری، جلوگیری از فرسایش خاک و بهبود مراتع روستاییان می باشد.

۳) درحلقه تحلیلگری تجزیه و تحلیل نگرش کشاورزان در خصوص روشهای آبخیزداری قابل اجرا در منطقه مشخص شد که نگرش افراد در زمینه احداث بند خاکی، بندچیری، بانکت زنی و نهال کاری دیم در حد بالایی قرار دارد

۴) درحلقه تحلیلگری تعیین نیازهای آموزشی کشاورزان در خصوص فعالیتهای آبخیزداری مشخص شد که دوره های احداث بند خاکی، مرتعداری، نحوه بذرپاشی، نحوه زدن بندچیری و نحوه بانکت زنی در اولویت بالای نیازهای آموزشی قرار دارند.

۵) در حلقه تحلیلگری بررسی کشاورزان در خصوص کارایی اطلاعات و آموخته های آنها مشخص شد که دوره های آموزشی حفاظت خاک، مرتعداری، کنترل فرسایش خاک و نهال کاری در زمینه های کاهش فرسایش بهبود مراتع، تغذیه دام، کاهش رسوبات رودخانه و جلوگیری از تخریب زمین تاثیر زیادی داشته اند.

مطالعه صورت گرفته فرصت مطلوبی برای بررسی روش های ارزیابی مشارکتی و تعیین نیازهای آموزشی می باشد. سادگی و اهمیت کار در روشهای مشارکتی، احترام به شخصیت و ارزیابی روستائیان و ایجاد فضایی مناسب برای بیان نظرهای آنان، باعث مقبولیت این روشها می شود. این روشها در ارائه اطلاعات محلی و بهنگام و بازنمایی معیارها و ملاک های قضاوتی مردم از فواید و مزایای زیادی برخوردار است. از اصول اساسی روشهای مشارکتی روستایی، یادگیری از نکات و نظرات روستائیان است. از جمله دستاوردهای دیگر این پژوهش که در کنار نتایج اصلی به دست آمده، می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱) روستائیان در توصیف موارد پیرامون خویش با ظرافت و دقت عمل نموده و کلیه مسائل و مشکلات را با باریک بینی در نظر گرفته اند. ۲) روستائیان با آگاهی از روند تکاملی و تطور فعالیتهای خود در بستر زمان، توانایی ارائه تحلیل جامعی در خصوص گذشته، حال و آینده معیشت خود را دارند.

۳) روستائیان در بیان رابطه علت و معلول مسائل، دقت کافی دارند و با بصیرت و جامع نگری خاصی به تجزیه و تحلیل مسائل می پردازند.

۴) ارزیابی نیازها و مسائل توسط اهالی روستا در ساختار اجتماعی، فردی، اقتصادی و فرهنگی آنها ریشه دارد و عمدتاً در برنامه ریزیهای توسعه نادیده گرفته می شود و با ملاکهایی که متخصصان و دولتمردان بدون توجه به نظر روستائیان در نظر گرفته اند، اختلاف فاحشی دارد ۵) روستائیان دارای توانایی لازم برای ارزیابی دوره های آموزشی برگزار شده بوده و با دقت کافی به بررسی دوره ها پرداخته و تاثیرات آنها را بازگو می نمایند.

روشهای ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA)، روش شناختی بوده که انسان را اصل و اساس توسعه می داند و در اجرای کلیه فعالیتهای پژوهشی و تحقیقاتی، ملاک اساسی را بر توجه بر خصوصیات، ویژگیها و وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم قرار می دهد. عمده فعالیتهای پژوهشی کشور به منظور حل مسائل و مشکلات باید بر اساس نیازها و تقاضای مردم بوده و کلیه ویژگیها و خصوصیات را در نظر گیرد تا تناسب کافی میان پذیرندگان فن آوری و یافته های تحقیقاتی وجود داشته باشد.

منابع:

۱) اداره مطالعات و طراحی (۱۳۷۵). گزارش اقتصادی. اجتماعی حوزه آبخیز شهید مدرس شوشتر، مدیریت آبخیزداری، جهاد سازندگی (سابق) استان خوزستان.

2) campos, j. & praline, f. (1996). participatory evaluation Draft prepared for the UNDP, february, 21.

3) chambers, R. (1992). rural appraisal: Rapid Relaxed and participatory. discussion paper 311, sussex Institue of development studies (IDS), october, 1992. 13-15.

4) pretty, J.N. (1994). Alternative systems of inquiry for sustainable agriculture: IDS BULLETIN, 25(2), 37. 48. University of sussex: IDS.

5) Pretty, J., J.N., N & vodouhe. S.D. (1997) using Rapid or participatory rural appraisal, Improving Agricultural Extension (edited by burton F., swanson, robert P., bentz, andrew j. sofranko). Rome: food and Agriculture organization of the united nations.

پی نوشت ها

- 1) participatory Rural Appraisal
- 2) Development Education leadership Team
- 3) Farmer participatory research
- 4) participatory Analysis and learning Methods.
- 5) participatory Action Research.
- 6) participatory Research Methodology
- 7) participatory Technology development
- 8) planning for real
- 9) Rapid Appraisal
- 10) Rapid Assessment Techniques
- 11) Rapid catchment Analysis
- 12) rapid organizational Assessment
- 13) Rapid Rural Appraisal
- 14) Soft Multi - perspective Appraisal
- 15) Rapid Systems Methodology
- 16) Rapid Assessment procedure
- 17) process Documentation.